

Az ingadozó igei végződések használata

1. A magyar igeragozási rendszerben vannak ingadozást mutató toldalékok, amelyeknek ingadozása a kötőhangzó meglétén vagy hiányán alapszik. Ezek a következők: az alanyi ragozás egyes szám második személyű *-sz*, a többes második személyű *-tok/-tek/-tök*, a többes harmadik személyű *-nak/-nek*; a második személyű tárgyat kifejező *-lak/-lek*; a feltételes mód jele: *-na/-ne*, és ide kell vennünk még a főnévi igenév *-ni* képzőjét. Ezek a végzések általában közvetlenül a szótári tőhöz járulnak (*vársz, vártok, várnak, várlak, várna, várni*), bizonyos esetekben kötőhangzóval bővülve kapcsolódnak (*vedlesz, vedletek, vedlenek, vedlene, vedleni*), de olyan igék is vannak, amelyekből mindkét alak képezhető (*borítsz~borítasz, borítottok~borítotok, borítanak~borítanak, borítna~borítana, borítani~borítani*). Megemlítjük, hogy hasonló jelenség van a múlt idő jele előtt is (*állt~állott; adtam~adott* stb.), ez azonban elválik az előzőktől, így erre ezúttal nem térünk ki. A továbbiakban arra a kérdésre keresünk feleletet a ÉSz. anyagában található összes tőige és képzett ige alapján (az ige-kötős igéket nem vesszük figyelembe), hogy mikor szükséges a kötőhangzó, és mikor lehet a kötőhangzós és a kötőhang nélküli formákat is megképezni ugyanabból a tőből.

Erre a jelenségre már nagyon régen felfigyeltek nyelvtaníróink. A legrégebb nyelvtanokkal most nem kívánunk foglalkozni, véleményüket SEBESTYÉN ÁRPÁD *Tanítani~tanítani* című tanulmányában, amelyben az *-ít* képző utáni kötőhangzó használatával foglalkozik, összefoglalta (MNyj. IV, 43—6). Kiindulásul csupán néhány nyelvten megállapítását mutatjuk be. SIMONYI RÉVAIHOZ kapcsolódva azt írja, hogy a két vagy hosszú mássalhangzóra végződő ige-tövek, továbbá az *-ít* képzősek (minthogy régebben *-jt-re* végződtek) és az *-üt* végűek (*hűt*) megtartják a kötőhangzót (TMNy. 227—38). Hozzáfűzi azonban SIMONYI, hogy a népnyelv ezeket az igéket inkább kötőhangzó nélkül használja (uo.). SZABÓ DÉNES A mai magyar nyelv című egyetemi jegyzetének szabályai szerint kötőhangzó van a feltételes mód jele előtt ha a tő a) két mássalhangzóra, b) hosszú magánhangzóra + *t-re* végződik. Megállapítja továbbá a jegyzet, hogy „A *-ni* képző olyan módon járul az ige-tőhöz, mint a feltételes módnak a

jele”, és ugyancsak ott van az *-sz*, *-tok/-tek/-tök* és a *-nak/-nek* ragok előtt kö-tőhangzó, ahol a feltételes módban is az van (MNyj. IV,37). SEBESTYÉN ÁRPÁD SZABÓ megállapításaihoz hozzáfűzi: „Mai értekező és köznyelvünk valóban szigorúan követi e szabályokat. Mindjárt megváltozik azonban a kép, ha nyelv-járásainkat és szépirodalmi nyelvünket fogjuk vallatóra” (uo. 38). A továbbiak-ban számos példán mutatja be az *-ít* képző utáni kötőhangzó használatát a Szamosháton és különböző nyelvjárásokban, valamint az irodalmi nyelvben. De a köznyelv valóban szigorúan követi a fenti szabályokat?

Legújabb összefoglalása a kérdésnek a MMNyR.-ben található. A nyelvtan az egyalakú, a hangzóhiányos és az *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövű igékkel kap-csolatban foglalkozik a kérdéssel (I, 313—19). Megállapítja, hogy a kérdéses toldalékcsoport kötőhangzóval kapcsolódik vagy kapcsolódhat a két vagy hosszú mássalhangzóra végződő ige-tövekhez, a *-t* végű igékhez, ha a *-t* előtt hosszú magánhangzó van. Néhány esetben a részletekre és néhány kivételle-re rámutat a szerző (uo.). Mégis bizonyára nem lesz érdektelen, ha az ÉSz.-ben található egész tőige és képzett ige csoportot megvizsgáljuk ebből a szempont-ból.

A Magyar Szóvégmutato Szótárban együtt találjuk ezeket az igéket for-dított sorrendben, tehát a szótár mindjárt a szóvég szerint rendszerezve adja anyagunkat. De a VégSz. az igéket tövük szerint is csoportosította, 99 tőtípust különböztetett meg. A típusok megállapításánál itt tárgyalt végződéseinket is figyelembe vette a második személyű tárgyat kifejező *-lak*, *-lek* kivételével. Te-hát a VégSz. utat mutathat számunkra az egyes igék raghasználatára vonatko-zóan is. Minthogy azonban a fenti tőtípuskategóriákat az ÉSz. anyagának feldolgozása előtt kellett kialakítani, érthető módon nem utalhat a VégSz. olyan esetekre, amelyek csak akkor derültek ki, amikor az anyag már a tergo sorrend-ben volt, vagyis amikor a szótár már elkészült. A szótár nélkül csak igen hossza-dalmas és körülményes munkával lehetne nyelvünknek ezt az érdekes, mozgás-ban, fejlődésben levő problémáját boncolgatni. Így azonban nagyszámú, bizo-nyos esetekre vonatkozóan az összes szóhajóhető ige ismeretében talán pontos-sabban körvonalazhatjuk a nyelvünkben e téren tapasztalható bonyolult hely-zetet.

2. Először is azt kell számbavennünk, milyen mássalhangzó-kapcsolatok, milyen hosszú mássalhangzók vannak a magyar ige-tövek végén, továbbá mi-lyen hosszú magánhangzó *+t* végű igék találhatóak nyelvünkben. PAPP FERENC Tőigéink című cikkében bemutatja, hogy milyen hangokra végződnek a tanul-mánya címében jelzett igék tövei, de kérdésünkre nem tér ki (Nyr. XCI, 48). A magyar tőigék az alábbi mássalhangzó-csoportokra végződhetnek:

<i>ld</i>	<i>nd</i>	<i>rd</i>	<i>sd</i>	<i>zd</i>
<i>áld, fold, küld, old száguild,</i>	<i>fecskend, mond,</i>	<i>hord,</i>	<i>esd,</i>	<i>kezd, küzd</i>

<i>ng</i>		<i>lyg (jg)</i>					<i>lg</i>	
<i>bong, dong, döng, cselleng, leng, pang ing ring fingik,</i>		<i>kóvályog ~ kóvályg-</i>					<i>enyeleg ~ enyelg-</i>	
<i>dl</i>	<i>hl</i>	<i>nl</i>	<i>nyl</i>	<i>ml</i>	<i>rl</i>	<i>sl</i>	<i>szl</i>	<i>tl</i>
<i>vedlik</i>	<i>ihlik</i>	<i>ajánl</i>	<i>sinylik</i>	<i>bomlik romlik</i>	<i>sárlík</i>	<i>feslik</i>	<i>fo szlik</i>	<i>botlik kotlik ötlik</i>
<i>dr,</i>		<i>gr</i>		<i>pr</i>		<i>tr</i>		
<i>sodor ~ sodr- pödör ~ pödr-</i>		<i>ugrik ~ ugr-</i>		<i>söpör ~ söpr- teper ~ tepr- tipor ~ tipr-</i>		<i>kotor ~ kotr- gyötör ~ gyötr-</i>		
<i>jt</i>	<i>jt</i>	<i>nt</i>	<i>rt</i>	<i>st</i>	<i>szl</i>			
<i>ejt</i>	<i>kiált</i>	<i>int</i>	<i>árt</i>	<i>fest</i>	<i>emészl</i>			
<i>fojt</i>	<i>ölt</i>	<i>ránt</i>	<i>gyárt</i>					
<i>hajt</i>		<i>szánt</i>	<i>írt</i>					
<i>lejt</i>		<i>tekint</i>	<i>márt</i>					
<i>rejt</i>			<i>tart</i>					
<i>sejt</i>								
<i>sújt</i>								
<i>rm</i>		<i>tsz</i>		<i>dz</i>				
<i>terem ~ term-</i>		<i>játszik tetszik metsz</i>		<i>edz pedz</i>				

A táblázatból kiderül, hogy a tőigék tövének végén levő mássalhangzó-csoportok második tagja *-d, -g, -l, -m, -r, -sz, -t, -z*. Ezek a hangok, még az *m* is, igeképzők, vagy igeképzők voltak a magyar nyelvben (vö. D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története 20—7). Nyilvánvaló, hogy a fenti szavak egy része képzett szó, amelyekben a mai nyelvérzék a képzőt már nem ismeri fel. Kiderül az is a táblázatból, hogy a mássalhangzó +*l*-re végződő tövű igék az *ajánl* kivételével ikesek. Úgy látszik, nyelvünk sokáig nem tűrte szó végén a mássalhangzó +*l* kapcsolatot. Az *ajánl* helyett is szívesen mondtunk teljes hasonulással *ajáll-t*¹. Valószínű, hogy az ikes igék terjedésében ilyen kiejtésbeli nehézségek kiküszöbölése is szerepet játszott. A *romol, bomol* stb. igékből, mint hogy hangzóhiányos tövűek voltak (*romlok, romlasz, romlott*), létrejött jelen idő egyes harmadik személyben is a hangzóhiányos *roml* változat, amelynek kiejtése szokatlan volt.

Meg jegyezzük még, hogy a *dz* és *tsz* végű igék látszólag tévesen kerültek ide, hisz ezek a betűk egy hangnak a jelei. Mégis itt kell tárgyalnunk őket, mert

¹ Célszerű lenne ezt az igét a hosszú *-ll* végűeknél tárgyalni, mert végződéseink előtt úgy viselkedik, mint azok. Mégis ide soroltuk, mert kiejtése ingadozik.

vizsgált végződéseink a *dz* és *tsz* után úgy viselkednek, mintha a *tő* végén hosszú vagy két mássalhangzó lenne. Az íráskép miatt soroltuk őket a két mássalhangzóra végződő tövek közé. Figyelemre méltó az is, hogy csupán egy olyan *tő* szerepel a táblázatban, amelynek a végén mássalhangzó + *m* van (*terem*~*term*-). Természetesen a képzett szavak között sem találunk többet, mert *m* igeképzőnk nincs. Ezt a szót azonnal ki is rekeszthetjük a további vizsgálódásból, mert az itt tárgyalt igealakokat nem a *term*-tőből, hanem a szótári tőből alkotja „szabályosan” kötőhangzó nélkül, mint általában az egy rövid mássalhangzóra végződő igék.

A képzett igék töve az alábbi mássalhangzó-csoportokra végződhet:

<i>ld</i>	<i>nd</i>	<i>rd</i>	<i>sd</i>
<i>told</i>	<i>csikland</i> <i>csiklandik</i> <i>örvend</i>	<i>fürdik</i> ~ <i>fürd- kérd</i>	<i>mosdik</i>

<i>lg (lyg)</i>	<i>lg</i>	<i>ng</i>
<i>sajog</i> ~ <i>sajg-</i> <i>zajog</i> ~ <i>zajg-</i> <i>zsvajog</i> ~ <i>zsvajg-</i> <i>bazsalyog</i> ~ <i>bazsalyg-</i> <i>émelyeg</i> ~ <i>émelyg-</i> <i>hömpölyög</i> ~ <i>hömpölyg-</i> <i>mosolyog</i> ~ <i>mosolyg-</i> <i>somolyog</i> ~ <i>somolyg-</i> <i>támolyog</i> ~ <i>támolyg-</i> <i>tébolyog</i> ~ <i>tébolyg-</i> <i>tévelyeg</i> ~ <i>tévelyg-</i>	<i>rivalg</i> <i>uralg</i> <i>andalog</i> ~ <i>andalg-</i> <i>bájolog</i> ~ <i>bájolg-</i> <i>büzölög</i> ~ <i>büzölg-</i> <i>díszelg</i> ~ <i>díszelg-</i> <i>érzeleg</i> ~ <i>érzelg-</i> <i>fanyalog</i> ~ <i>fanyalg-</i> <i>gőzölög</i> ~ <i>gőzölg-</i> <i>hízeleg</i> ~ <i>hízalg-</i> <i>oldalóg</i> ~ <i>oldalóg-</i> <i>párolog</i> ~ <i>párolg-</i> <i>tiszteleg</i> ~ <i>tiszteleg-</i> <i>stb.</i>	<i>állong</i> <i>borong</i> <i>csapong</i> <i>cseng</i> <i>dereng</i> <i>feszeng</i> <i>hőzőng</i> <i>jajong</i> <i>kong</i> <i>lappang</i> <i>örjöng</i> <i>rajong</i> <i>sikong</i> <i>stb.</i>

<i>rg</i>	<i>zg</i>	<i>zsg</i>
<i>acsarog</i> ~ <i>acsarg-</i> <i>ácsorog</i> ~ <i>ácsorg-</i> <i>bizsereg</i> ~ <i>bizserg-</i> <i>bódorog</i> ~ <i>bódorg-</i> <i>csavarog</i> ~ <i>csavarg-</i> <i>csámborog</i> ~ <i>csámborg-</i> <i>csicsereg</i> ~ <i>csicserg-</i> <i>csorog</i> ~ <i>csorg-</i> <i>díderog</i> ~ <i>díderg-</i> <i>dörög</i> ~ <i>dörg-</i> <i>dübörög</i> ~ <i>dübörg-</i> <i>stb.</i>	<i>buzog</i> ~ <i>buzg-</i> <i>rezeg</i> ~ <i>rezg-</i>	<i>nyüzsög</i> ~ <i>nyüzsg-</i> <i>pezseg</i> ~ <i>pezsg-</i>

<i>bl</i>	<i>csl</i>	<i>dl</i>	<i>gl</i>
<i>rabol</i> ~ <i>rabl-</i>	<i>becsül</i> ~ <i>becsl-</i>	<i>ködlük</i> <i>vádol</i> ~ <i>vádl-</i>	<i>döglük</i> <i>sereglük</i> <i>szaglik</i> <i>világlik</i> <i>vonaglik</i>

gyl

irigyel ~ irigyl-

jl (lyl)

*csekélyell ~ csekélyl-
homálylik
fejlik
hajlik
morajlik
rejlik
robajlik
sejlik
zajlik*

kl

*énekel ~ énekl-
mérsékel ~ mérsékl-
nyeldekkel ~ nyeldekl-
vezekel ~ vezekl-
bicsaklik
csuklik
faldoklik
haldoklik
kereklik
kéklük
siklik
tündöklük*

ml

*érdemel ~ érdeml-
káromol ~ károml-
ostromol ~ ostroml-
áramlik
csillámlük
csuszamlük
gyüremlik
hámlük
iramlik
omlik
ömlük
sikamlük
sillámlük
szüremlik
türemlik
villámlük*

nl

igenel ~ igenl-

nyl

*kicsinyell ~ kicsinyl-
vezényel ~ vezényl
aránylik
jénylik
örvénylik
viszonylik*

rl

*bérel ~ bérl-
ingerel ~ ingerl-
kóborol ~ kóborl-
töröl ~ törtl-
udvarol ~ udvarl-
vásárol ~ vásárl-
csömörlik
fehérlük
hírlük
párlük
porlik
torlik*

pl

szerepel ~ szerepl-

szl

*díszlik
oszlük*

sl

*helyesel ~ helyesl-
javasol ~ javasl-
orvosol ~ orvosl-
piroslik
vöröslük*

tl

*gátol ~ gátl-
ismétel ~ ismétl-
pótol ~ pótl-
hanyaglik
sötétlik*

zl

*nehezell ~ nehezl-
gázol ~ gázl-
közöl ~ közl-
tékozol ~ tékozl-
üdvözl ~ üdvözl-
búzlük
izlük*

zsl

*kuruzsol ~ kuruzsl-
varázsol ~ varázsl-
parázslük*

gsz

*gazdagodik ~ gazdagszük
vastagodik ~ vastagszük
haragszük
nyugszük*

ksz

*cselekedik ~ cselekszük
dulakodik ~ dulakszük
emlékezik ~ emlékszük
gyanakodik ~ gyanakszük
mosakodik ~ mosakszük
tanakodik ~ tanakszük
tolakodik ~ tolakszük
törekedik ~ törekszük
fekszik*

lsz

*alszük
hallszük*

psz

alapszük

tsz

*hallatszük
látszük*

<i>jt</i>	<i>lt</i>	<i>mt</i>	<i>nt</i>	<i>rt</i>	<i>sz</i>
<i>bujt</i>	<i>félt</i>	<i>teremt</i>	<i>bont</i>	<i>ért</i>	<i>erjeszt</i>
<i>fejt</i>	<i>kelt</i>		<i>érint</i>	<i>sért</i>	<i>fagyaszt</i>
<i>felejt</i>	<i>költ</i>		<i>firkant</i>	<i>kisért</i>	<i>füröszt</i>
<i>gyújt</i>	<i>olt</i>		<i>füttyent</i>		<i>gerjeszt</i>
<i>gyűjt</i>	<i>rikolt</i>		<i>kacsint</i>		<i>ijeszt</i>
<i>hajt</i>	<i>sikolt</i>		<i>köszönt</i>		<i>készt</i>
<i>nyújt</i>	<i>süvölt</i>		<i>legyint</i>		<i>kotyvaszt</i>
<i>ojt</i>	<i>tölt</i>		<i>ment</i>		<i>veszt</i>
<i>sóhajt</i>	<i>üvölt</i>		<i>önt</i>		<i>stb.</i>
<i>szakajt</i>	<i>vált</i>		<i>dönt</i>		
<i>szalajt</i>			<i>pillant</i>		
<i>veszejt</i>			<i>stb.</i>		

bz

gz

gyz

kz

*koboz ~ kobz-
sebez ~ sebz-
habzik*

*bélyegez ~ bélyegz-
végez ~ végz-
bagzik
fogzik
hangzik
hólyagzik
lélegzik
magzik
pattogzik
rögzik
virágzik*

jegyez ~ jegyz-

*patakzik
tajtékzik*

jz (lyz)

*segélyez ~ segélyz-
szegélyez ~ szegélyz-
fajzik
rajzik*

lz

*céloz ~ célz-
túloz ~ túlz-
nyálzik*

mz

*himez ~ himz-
jellemez ~ jellemz-
szemez ~ szemz-
nemz
fogamzik
hullámzik*

nz

*ellenez ~ ellenz-
kínoz ~ kinz-
ösztönöz ~ ösztönz-
rögtönöz ~ rögtönz-
viszonoz ~ viszonz-
vonz
burjánzik*

nyz

*irányoz ~ irányz-
versenyez ~ versenyz-
dohányzik
hiányzik
horgonyoz ~ horgonyz-*

pz

képez ~ képz-

ryz

*cseresz ~ cserz-
érez ~ érz-
őríz ~ őrz-
szerez ~ szerz-
szoroz ~ szorz-
toboroz ~ toborz-
bogárizik
érizik
ivarzik
párizik
porzik
sugárizik
vérizik
viharzik*

dyz

*akaródyzik
borsódyzik
bőrödyzik
csokolódyzik
dobálódyzik
dörgölődyzik
fiadyzik
hallgatódyzik
kéredyik
leledyik
nyáladyik
tekerődyzik
stb.*

A képzett igetövek végén levő mássalhangzó-csoport második tagja a *d*, *g*, *l*, *sz*, *t*, és a *z*. Tehát a tőigékhez viszonyítva az *m*-en kívül csak az *r* hiányzik. Ez érthető, mert az *-r* képző már régen nem produktív nyelvünkben. A táblá-

zatból kiderül, hogy *d* és *sz* végű mássalhangzó-csoportra végződő igénk viszonylag kevés van, viszont annál több *g*, *l*, *t* és *z* végű található. Itt jegyezzük meg, hogy ott, ahol túlságosan sok adat volt, nem soroltuk fel mindet, de a feldolgozásban figyelembe vettük őket. Azt is megfigyelhetjük, hogy az *l*, *sz* és *z* végűek a *dz*-re végződő tőigék kivételével ikések, vagy pedig hangzóhiányos tövűek, és csak a hangzóhiányos töváltozatukban jön létre a megfelelő mássalhangzó-kapcsolat. Ezzel szemben a *g*-re végződők általában iktelenek, és az *ng* végűek kivételével hangzóhiányos tövűek. Az ÉSz. anyagában található még két régies szó, az *uralg* és a *rivalg*, amelyekben abszolút szóvégen van *lg*. A *t* végű mássalhangzó-kapcsolatra végződő igék mind iktelenek, és nincs köztük hangzóhiányos tövű. Érdekes, hogy van egy *mt*-re végződő igénk: *teremt*. Vajon miért nem működött a részleges hasonulás törvénye itt is, mint például az *omlik~ont*, *romlik~ront*; *szánt* stb. szavakban? Talán azért, mert fiatalabb származék, mint a többiek, vagy azért, mert egy szótaggal hosszabb mint amazok?

Be kell mutatnunk azt is, milyen hosszú mássalhangzók lehetnek a magyar ige-tövek végén. A tőigék végén előfordul *dd*: *fedd*; *gg*: *agg*, *csügg*, *függ*; *ll*: *áll*, *dall*, *hall*, *hull*, *kall*, *kell*, *pall*, *száll*, *vall*; *ellik*, *illik*, *hallik*, *mállik*, *pállik*, *pitymallik*, *züllik*; *rr*: *forr*, *varr*; *zz*: *izzik*. A képzett igék végén viszont csak hosszú *ll* van, minthogy ez az egyetlen ige-képzőnk, amely hosszú mássalhangzóból áll, vagy hosszú mássalhangzóra végződik. Az *-ll* képzős igék között van néhány hangzóhiányos tövű is: *csekélyell*, *kevesell*, *kicsinyell*, *nehezell*, de a többség nem tartozik ehhez a tőtípushoz: *átall*, *drágáll*, *furcsáll*, *fuvall*, *gyengéll*, *hátall*, *hosszall*, *javall*, *késéll*, *lövell*, *nagyóll*, *restell*, *rivall*, *rosszall*, *rühell*, *sarkall*, *sokall*, *sugall*, *szégyell*, *szökell*, *vénell*, *vétkell*, *zöldell*. Van néhány *-ll* képzős ikes ige is, amelyek azonban személytelenek vagy többnyire személytelen használatúak: *barnállik*, *feketéllik*, *hajnállik*, *langállik*, *nyilállik*, *párállik*, *rózsállik*, *rozsdállik*, *sárgállik*, *sarkállik*, *szögellik*, *szürkellik*, *tarkállik*, *torkollik*.

Végül a hosszú magánhangzó +*t* végű igék számbavétele következik. Már tudjuk, hogy az *-ít* képzős igéken kívül mindössze tíz olyan ige van nyelvünkben, amelyekben a *-t* előtt hosszú magánhangzó van. Ezek a következők: *bocsát*, *dűt*, *fűt*, *hűt*, *műt*, *lát*, *lót*, *szít*, *tát* és a *vét* (vö. JAKAB, MNy. LXIII, 194).

Az itt felsorolt ige-csoportok azok, amelyekhez vizsgált végződéseink kötőhangzóval vagy mindkét formában járulhatnak. A továbbiakban nézzük meg, hogy az egyes végzések, hogyan kapcsolódnak az itt bemutatott igékhez.

3. Kezdjük talán az alanyi ragozás jelentő mód jelen idő egyes szám második személyű *-sz* rag előtti kötőhangzó problémájával. Általánosan ismert, hogy az iktelen ragozásban általában *-sz* rag van, amely közvetlenül kapcsolódik a szótári tőhöz, de a MMNyR. szerint kellemetlen mássalhangzó-kapcsolatokra végződő tövek után az *-sz* előtt *-a/-e-* kötőhangzó van (I, 500). Természetesen az ige-tövek tárgyalásánál ennél bővebben nyilatkozik a nyelvtan (I, 313 kk.).

Megállapítja továbbá a MMNyR., hogy az ikes és iktelen ragozás keveredik, az *s*, *sz*, *z* végű iktelen igék második személyben *-sz* helyett *-l* ragot kapnak, az *-l* végű ikesek pedig *-sz-t* (I, 500).

Az ÉSz. nem adja meg az alanyi ragozás jelen idejének egyes második személyű alakját rendszeresen. A szótár szerkesztői azonban azt írják: ha a ragos alakoknak változataik vannak vagy eltérnek a szabályos formától, akkor azokat is közlik (I, XXII—XXIII). Sajnos azonban ebben nem következetes a szótár, mert például az *áll* igének megadja *állasz~állsz* változatait, de a *száll* igénél vagy a *tanít* stb. igéknél nem tér ki az egyes második személyre. Így a Magyar Szóvégmутató Szótár munkatársai részben támaszkodhattak az ÉSz. útmutatásaira, de ahol ez nem adott útbaigazítást, saját nyelvérzékük alapján döntöttek (vö. PAPP F.—JÁNOSKA S., MNy. LXIII, 138—43).

A) Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen tövégi mássalhangzó-csoport kívánja meg feltétlenül a kötőhangzót az *-sz* rag előtt.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a mássalhangzó-kapcsolat *g*-re végződik, kivéve az *ng* végű igéket. Az idetartozó szavak az *uralg* és a *rivalg* kivételével hangzóhiányos tövűek, de a *rivalg*-nak is volt *rivalog* változata (vö. ÉSz.). Ha az *uralg* és a *rivalg* igékből még egyáltalán képezzük a második személyt, akkor kötőhangzó szükséges. A többiek azonban inkább a szótári töből alkotják ezt az alakot, és természetesen kötőhangzó nélkül: *enyelegsz*, *kóvályogsz*, *zajongsz*, *mosolyogsz*, *ácsorogsz*, *andalogsz*, *bájologsz* stb. Némelyiknek azonban ritkán még előfordul a hangzóhiányos töből alkotott kötőhangzós formája is: *zsvajgasz*, *émelygesz*, *enyelgesz*, *oldalgasz*, *csicsergesz*, *zörgesz*, *rezgesz*, *pezsgesz*.

b) Ugyancsak kötőhangzóval kapcsolódik az *-sz*, ha a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport *l*-re végződik. Az ilyen *tő*igék az *ajánl* kivételével mind ikesek. Az utóbbiak kötőhangzóval képezik második személyüket: *vedlesz*, *ihlesz*, *sinylesz*, *bomlasz*, *romlasz*, *sárlasz*, *feslesz*, *foszlasz*, *botlasz*. Az *ajánl*-nak mindkét változata él: *ajánlasz~ajánlsz*, a kiejtésben: *ajálsz~ajálsz*. Némely ikes ige a fentiek közül a hangzóhiányos *tőtípus*ba tartozik, és a másik *tő*véből is megalkothatja a második személyt, nyilván kötőhangzó nélkül, minthogy a *tő*végén nincs mássalhangzó-torlóadás: *bomolsz*, *romolsz*, *feselsz*, *botolsz*. Ezek a formák azonban csak ritkán fordulnak elő.

Az idetartozó *-l* (*-ll*) képzős igék között is vannak ikesek és iktelenek. Az utóbbiak mind a hangzóhiányos *tőtípus*hoz tartoznak, és általában a szótári *tő*vükből képezik az egyes második személyt. Pl.: *rabolsz*, *becsülsz*, *irigyelsz*, *érdemelsz*, *szerepelsz*, *gátolsz*, *varázsolsz* stb. Némelyiknek még a hangzóhiányos *tő*véből is megalkotható ez az igealak, de természetesen csak kötőhangzóval: *érdemlesz*, *káromlasz*, *ostromlasz*, *nyeldeklesz*, *kicsinylesz*, *nehzlesz*. Ezek azonban régies és nyelvjárási színezetűek. Az ikes igéknél pedig — amennyiben használatos második személyű alakjuk — a kötőhangzós forma az általános: *döglesz*, *szaglasz*, *vonaglasz*, *csuklasz*, *siklasz*, *hámlasz*, *fénylesz*, *fehérlesz*, *piros-*

lasz, hanyatlasz, bűzlesz stb. Vannak köztük olyanok is, amelyeknek a másik tövéből is megalkotható a második személy: *dögölsz, fuldokolsz, tündökölsz, omolsz, bűzölsz, oszolsz*. Az idetartozó ikes igéknél az *-l* ragos forma nem él, mert a *tő* végén *l* hang van.

c) Szükséges a kötőhangzó, ha a *tővégi mássalhangzó-csoport r-re* végződik. Ezek az igék mind hangzóhiányos tövűek: *sodrasz, pödresz, ugrasz, söpresz, tepresz, tiprasz, kotrasz, gyötresz*. Mindegyiknek a másik tövéből is képezhető a második személy, és napjainkban ez az általánosabb: *sodorsz, pödörsz, söpörsz* stb. Kivételként csak az *ugrik* igét említhetjük, ennek az *ugrasz* változata a gyakoribb. Érdekes, hogy a „szabályos” *ugrol* formánál még az *ugorsz* is elevenebb.

d) Kötőhangzó van az *-sz* előtt akkor is, ha a mássalhangzó-kapcsolat első eleme *s, sz, z*. A következő igéket soroljuk ide: *esd, mosdik, fest; emészt, kész, vesz; kezd, küzd*; és természetesen az összes *-sz*t képzős igét, mint például *erjeszt, fagyaszt, fűrészt, gerjeszt, ijeszt, kotyvaszt* stb. Láthatjuk, hogy a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport második eleme *d* vagy *t* (a *zg, sl, szl* és *zl* végűeket már az előző pontokban tárgyaltuk). A *d* és *t* hangokkal a kötőhangzó nélkül járuló *-sz* összeolvadhatna *c*-vé a kiejtésben, tehát nem lenne három mássalhangzó a szó végén. Mégis elengedhetetlen a kötőhangzó, mert *s+c-t, sz+c-t, valamint z+c-t* nem tudunk egy szótagban ejteni. Talán éppen azért, mert *s, sz, z* van a mássalhangzó-kapcsolatban, ezeknek az igéknek kialakult *-l* ragos második személyük is, mégpedig nemcsak az egyetlen ikes (*mosdik*), hanem az ikteleneknél is: *festel, kezdél, küzdöl, vesztel, emésztel, fagyasztol, fűrésztől, kotyvasztol* stb.

Megjegyezzük, hogy a VégSz. a mássalhangzó *+d* végű igéket egy típusban foglalta össze. Ezeknek egyes második személyben általában két alakjuk van: *küldsz~küldesz*. Ebbe a típusba került az *esd, kezd* és a *küzd* ige is, bár ezeknek kötőhangzó nélküli változatuk nincsen. Azt azonban, hogy a mássalhangzó *+d* végűek között néhány kivétel van, csak most állapíthattuk meg, amikor éppen a VégSz. alapján összeállítottuk anyagunkat. Ezek mellé negyedikként még idesoroltuk a *mosdik* igét is, minthogy az ikes *mosdol* formája mellett csak *mosdasz* lehet a másik variáns.

e) A többi mássalhangzó *+d* végű igék közül még a *fürdik* ige tartozik ebbe a típusba. Ha a *fürd-* tövből alkotjuk a második személyt szükséges a kötőhangzót *fürdesz*. Használatos azonban a másik tövéből kötőhangzó nélkül alkotott *fürödsz* alak is.

f) Ha a *tő* végén levő mássalhangzó-csoport *sz-re* vagy *-z-re* végződik, a második személy ragja *-l* akár ikes az ige, akár iktelen. De még ma is találkozhatunk ritkán régies *-sz* ragos alakokkal, amelyekben a végződés természetesen csak kötőhangzóval kapcsolódhat a *tő*höz. Ilyen például némely *tsz* végű ige, ezekben a *tsz* tulajdonképpen hosszú *cc*-nek a jele: *játszasz, metszesz, tetszesz*. Megtalálhatjuk ezt a formát néhány mássalhangzó *+z* végű igénél is: *edzesz,*

pedesz, célzasz, nemzesz, fogamzasz, kínzasz, vonzasz. Ezek kétségtelenül régies alakok, de talán a nyelvjárásokban még szélesebb körben élnek.

B) Az alábbiakban bemutatjuk, milyen tövégi mássalhangzó-csoport után lehet kötőhangzós és kötőhangzó nélküli egyes második személy.

a) Mindkét alak elképzelhető, ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat második eleme *d*, kivéve az *sd* és *zd* kapcsolatokat, valamint a *fürdik* igét (vö. 3. A. *d*. és *e*. pont). Pl.: *áldsz~áldasz, oldsz~oldasz, mondsz~mondasz, hordsz~hordasz* stb. A kiejtésben az összeolvadás miatt a kötőhangzó nélküli változatokban csak két mássalhangzó van, így ejtése nem okoz nehézséget. Az ÉSz. nem utal ezekre a kettős alakokra, a VégSz. munkatársai mindkét változatot elfogadják. Magunk úgy látjuk, a kötőhangzós formák az elevenebbek.

b) Párhuzamos alakok keletkeznek akkor is, ha a *tő* végén *ng* van. Pl. *ingsz~ingas, lengsz~lengesz, ringsz~ringasz, zengsz~zenges, sikongsz~sikongasz, ujjongsz~ujjongasz*. Egy *ng* tövű ikes igénk van: *fingik*, amelynek az ÉSz. szerint második személyben csak *fingas* változata van. De mi hallottuk már a másik két lehetőséget is. Számos *-ng* képzős igének azonban ma már inkább a kötőhangzó nélküli változatát használjuk: *dühöngsz, esengsz, feszensz, fetrengsz, forrongsz, hőzöngsz, jajongsz, lázongsz, lézensz, merengsz, ödöngsz, őrjöngsz* stb. Szokatlanak hangzik az *esengesz, merengsz, tolongasz, versengsz, visongasz* stb. alak. A fejlődés kétségtelenül a kötőhangzó nélküli formák elterjedésére mutat. Ez annál is érdekesebb, mert itt szóvégi helyzetben három mássalhangzó van. A kiejtés mégsem okoz nehézséget, mert az *n* képzés helye szerint hasonul a *k*-hoz: *-ηksz*, és a palatális nazális zárának felpattanásából keletkezik a *k*. Így tehát egy képzésmozzanatot megtakarítunk. Megfigyeltük, hogy egyesek kiejtésében a nazális beleolvad a magánhangzóba, nazalizálja azt: *csapoksz* stb.

c) Ugyancsak mindkét variáns él, ha a *tő* végén mássalhangzó + *t* van, kivéve az *st* és *szt* végű igéket (vö. 3. A. *d*. pont). Pl.: *ártsz~ártasz, értsz~értesz, gyártsz~gyártasz, tartsz~tartasz* stb.; *ejtsz~ejtesz, fojtsz~fojtasz, gyűjtsz~gyűjtasz* stb.; *féltsz~féltesz, kiáltsz kiáltasz, öltsz~öltesz, üvöltsz~üvöltesz* stb.; *teremtsz~teremtesz; dobbantsz~dobbantasz, intsz~intesz, kacsintsz~kacsintasz, legyintsz~legyintesz, mentsz~mentesz, rántsz~rántasz, szántsz~szántasz* stb. A rövidebb formában két mássalhangzó van, mert a kiejtésben összeolvadás történik: *t + sz > c*. Megjegyezzük, hogy az ÉSz. nem utal ezekre a párhuzamos alakokra, a VégSz. azonban mindkét változatot felveszi. Valóban mind a kötőhangzós, mind a kötőhangzó nélküli előfordul köznyelvi használatban.

Összegezésül megállapíthatjuk: ha a *tő* végén két mássalhangzó van, a fejlődés a kötőhangzó nélküli rövidebb formák létrejötté és elterjedése felé halad azokban az esetekben, amikor a mássalhangzó-csoport végén olyan hang van, amely az *-sz* raggal összeolvadhat (*d*, *t*), illetőleg ha a *tő* végén *ng* áll.

Gátolja ezt a fejlődést, ha a *d* és *t* előtt *s*, *sz* vagy *z* van, mert ekkor feltétlenül szükséges a kötőhangzó.

C) A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogyan viselkedik az egyes második személy kötőhangzója hosszú mássalhangzó után.

Egy igető végén találunk hosszú *zz* hangot: *izzik*. Ezt az igét rendszerint csak harmadik személyben használjuk (ÉSz.), de átvitt értelemben második személyben is előfordul. Minthogy *ikes* ige, *izzol* a szabályos formája, de az *izzasz* is él, és ez utóbbi el sem képzelhető kötőhangzó nélkül.

Ha hosszú *dd* vagy *gg* van a tő végén, mindkét formát képezhetjük: *feddsz~feddesz*; *csüggsz~csüggesz*, *függsz~függesz*. Az *agg* ige régies és ritka, de ebből is elképzelhető mindkét változat.

Két ige van, amelyeknek a töve hosszú *rr*-re végződik: *forr*, *varr*. Az előbbit az ÉSz. szerint csak harmadik személyben használjuk. Ha netalán mégis átvitt értelemben kellene élni vele egyes második személyben, mindkét változatot elfogadhatnánk. A *varr* viszont csak kötőhangzó nélkül képzelhető el.

Bonyolultabb a helyzet a hosszú *ll* végűeknél. Az iktelen tőigéknek általában mindkét változatuk megvan: *állsz~állasz*, *hallsz~hallasz*, *hullsz~hullasz*, *szállsz~szállasz*, *vallsz~vallasz*. Idetartozik a *dall*, *kall* és a *pall* ige, ezek azonban régiesek illetőleg nyelvjárásiak, így nagyon ritkán fordulnak elő. Az előzőek analógiájára mindkét változatuk elképzelhető. A *kell* igének azonban csak a *kellesz* második személyű alakja él. A *kellsz* teljesen idegen, és egybeesik a *kel* ige megfelelő formájával. Talán éppen ez gátolja az elterjedését. Az *ll* tövű *ikes* tőigéknél, amennyiben előfordulnak egyes második személyben, kötőhangzót találunk: *ellesz*, *illesz*, *mállasz*, *pállasz*, *züllesz*. Minthogy tövük *l*-re végződik *ikes* alakjuk ma már nemigen él. Más a helyzet viszont az *-ll* képzős igéknél, itt a kötőhangzó nélküli változat az általános. A hangzóhiányos tövűeket már tárgyaltuk a mássalhangzó +*l* végűeknél, a szótári tövűkből azonban ezek is kötőhangzó nélkül alkotják a második személyt: *csekélyellsz* stb., mint a többiek *drágállsz*, *hosszallsz*, *lövellsz*, *nagyollsz*, *restellsz* stb. Ennek az a magyarázata, hogy az *-ll* képző eredetileg rövid *-l* volt (vö. D. BARTHA, i. m. 36). Analogikusan némely igének kialakult a kötőhangzós változata is: *sugallsz*, *szégyellesz*, *szökellesz*, ezek azonban ritkán fordulnak elő. Az *-ll* képzős *ikes* igék, ha nem személytelenek, kötőhangzóval alakítják ezt a személyt: *barnállasz*.

Hosszú mássalhangzóra végződő tőből tehát ugyancsak háromféle módon jöhet létre az alanyi egyes második személy. Vannak olyan igék, amelyekből egyaránt megalkotható a kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli alak, de vannak olyanok is, amelyeknek vagy csak a kötőhangzós, vagy csak a kötőhangzó nélküli változatuk él.

D) Végül hogyan képezik az egyes második személyt a hosszú magánhangzó +*t* végű igék? Az *-ít* képzősöknek mindkét változatuk megvan: *borítsz~borítasz*, *készítsz~készítesz*, *tanítsz~tanítasz* (vö. SEBESTYÉN, MNyj.

IV, 37—47). A *lát* és a *lót* kivételével a többi is hasonlóképpen viselkedik: *bocsátsz~bocsátasz*, *dűtsz~dűtesz*, *fűtsz~fűtesz*, *műtsz~műtesz*, *szítsz~szítasz*, *tátsz~tátasz*, *vétsz~vétesz*. A *lát* és a *lót* igéknek viszont csak a rövidebb alakjuk él: *látsz* és *lótsz*. Az *-ít* képzősök, valamint a *dűt*, *fűt*, *hűt* és a *szít* korábban *-jt* mássalhangzó-csoportra végződtek, a *bocsát*nak pedig ma is van *bocsájt* formája. Így érthető, hogy ezek úgy viselkednek, mint a mássalhangzó *+t* végűek. Ezekhez azután analogikusan hozzáidomult a *tát* és a *vét* ige. A *műt* új szó, amely teljesen a *dűt*, *fűt*, *hűt* mintájára ragozódik. Miért nem alkalmazkodik a *lát* és a *lót* is a többi hosszú magánhangzó *+t* végű igehez? A *lót* ige csak a *lót-fut* összetételben szerepel, és a *fut*-nak szabályosan *futsz* alakja van, így a *fut* segítségével a *lót* ellenállhatott az analógiának. A *lát* ige pedig gyakori használatú, és nemcsak ebben a személyben, hanem minden tekintetben úgy viselkedik, mint a rövid magánhangzó *+t* végűek, vagyis az analógiának ellenáll (vö. JAKAB: MNy. LXIII, 196).

Az ÉSz. az itt tárgyalt igék párhuzamos alakját nem jelöli. Úgy látszik a szótár szerzői az ingadozást nem tartják köznyelvinek. De ma már nyugodtan feltehetjük a kérdést, hogy akkor melyik változatot tartják annak? A VégSz. munkatársai mindkét alakot elfogadták.

4. Az alanyi ragozás jelentő mód jelen idő többes szám második személyének végződése *-tok -tok/-tek/-tök, -ték² -tök*, amely rendszeren közvetlenül járul az ige-tőhöz. A MMNyR. megjegyzi, hogy „nehéz kiejtésű mássalhangzó-csoportok feloldása végett” *o~ö~ö* kötőhangzó előzheti meg a ragot. A nyelvtan a következő példákat említi: *oldotok* (vagy *oldtok*), *értetek* (vagy *érttek*), *küldötök* (vagy *küldtök*) (I, 502). Amint látjuk, csak olyan példákat hoz, amelyeknek megvan a kötőhangzó nélküli változatuk is, pedig vannak olyanok is, amelyeknek csak kötőhangzóval képezhető a többes második személyük.

A) Először azt mutatjuk be, milyen mássalhangzó-csoportok kívánják meg feltétlenül a rag előtti kötőhangzót.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a tő végén levő mássalhangzó-kapcsolat *g*-re végződik, kivéve az *ng*-t. Az idetartozó igék az *uralg* és a *rivalg* kivételével hangzóhiányos tövűek. A MMNyR. azt állítja róluk, hogy többes második személyt a szótári tőből alkotják. Kétségtelenül igaz, hogy mindegyik szótári tövéből meg lehet formálni ezt az alakot. Van azonban közöttük néhány ige, amelyeknek még a hangzóhiányos tövékből alakult kötőhangzós második személy is használatos, *kóválygotok*, *rezgetek*, *nyüzsgötök*, *pezsgetek*. A nyelvjárá-sokban bizonyára több ilyen is található. Az *uralg* és a *rivalg* igék többes második személye a régiségben is nagyon ritka lehetett.

b) Nem hagyható el a kötőhangzó, ha a tő végén *-l*-re végződő mássalhangzó-csoport van. A tőigék az *ajánl* kivételével mind ilyen típusúak: *vedletek*, *ihletek*, *sinyletek*, *bomlotok*, *romlotok*, *sárlotok*, *fesletek*, *foszlotok*, *botlotok*, *kotlotok*, *ötlötök*. Az *ajánl*-nak mindkét változata él: *ajánltok~ajánlotok*.

² A zárt *ë* jelölésétől a₂ továbbiakban *eltekintünk*.

A képzett ikes igék szintén kötőhangzósan alkotják a második személyt: *döglötök, szaglotok, vonaglotok* stb. De néhánynak a másik tövéből is megalkotható: *dögöltök, fuldokoltok, tündököltök, omlotok, bűzlötök, oszoltok*. Az iktelen *l* képzős igék hangzóhiányos tövűek, és a többes második személyt általában a szótári tövékből képezik: *raboltok, becsültök, irigyeltek* stb. Némelyiknek azonban a hangzóhiányos tövéből is létrejön ez az alak: *káromlotok, ostromlotok, nyeldekeltek, kicsinyletek*. Ezek régies vagy nyelvjárási formák.

c) Szükséges a kötőhangzó, ha a mássalhangzó-csoport végén *r* van, és a hangzóhiányos tövből formálódik ez a személy: *sodrotok, pödrotök, ugrotok, söprötök*. De általánosabb a szótári tövből alakuló *sodortok, pödörtök, söpörtök, tepertek, tiportok, kotortok, gyötörtök, az ugortok* viszont még szokatlan.

d) Ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat *sz-re* végződik elkerülhetetlen a kötőhangzó: *játszotok, metszettek, tetszettek; haragszotok, nyugszotok; cselekszettek, dulakszotok, gyanakszotok; alszotok; látszotok* stb. A *gsz* és a *ksz* kapcsolatot egyformán *ksz-nek* ejtjük, és ezeknek inkább a másik tövékből képzett többes második személyük a gyakoribb: *gazdagodtok, vastagodtok; mosakodtok, tolakodtok* stb.; *emlékeztek*. Kivételként csak a *haragszik, nyugszik* és a *fekszik* igét említhetjük.

e) Ha a *tő* végén mássalhangzó *+z* van, a *dz* kivételével kötőhangzóval kapcsolódik a többes második személy ragja: *bagzotok, tajtékszotok, fajzotok, rajzotok, nemzetek, vonzotok* stb. A *dz* végű tőszavaknak is általánosabb a kötőhangzós változatuk: *edzettek, pedzettek*, de hallottunk már *edztek* formát is. A *dz* végű képzett igékből viszont inkább kötőhangzó nélkül jön létre ez az alak, és a kötőhangzós egészen szokatlan lenne: *csokolództok, dörgölődztok, hallgatództok, leledztek* stb.

f) Szükséges a kötőhangzó, ha a *tő* végén mássalhangzó *+t* van. Pl.: *bujtotok, ejtetek, fojtotok, hajtotok; kiáltotok, öltötök, oltotok; intetek, teremtetek, ártotok, sértetek; festetek, emésztetek, gerjesztetek* stb. A MMNyR. azt írja, hogy a mássalhangzót követő *t* végűeknél a kötőhangzós alakok a gyakoribbak (I, 314), vagyis megengedi a kötőhangzó nélküli változatokat is. Szerintünk azonban a *fest-tek, gyárt-tok, gyűjt-tok, ért-tek* stb. formák holt alakok. Ezen azt értjük, hogy csak írásban fordulhatnak elő, kiejtésben nem. Könnyen megtéveszthet bennünket, hogy a *tő* végén *t* van, ehhez járul még egy *t*, tehát a kiejtésben hosszú *tt* lenne. A rövidülés törvénye értelmében azonban mássalhangzó után hosszú mássalhangzót nem ejtünk (vö. PAPP ISTVÁN, Leíró magyar hangtan 144; MMNyR. I, 103). A *tt* hosszúságát lehetne érzékeltetni a zár mozzanat megnyújtásával vagy intenzitásával, ez azonban megtöri a beszéd folyamatosságát. Tehát a fenti példák a normális kiejtésben így hangzanak: *festek, gyártok, gyűjtök, értek* stb. Ezek pedig azonosak az alanyi ragozás egyes szám első személyével. Bár igaz, hogy a beszédhelyzetből kiderülhet, hogy például az *értek* mikor jelent egyes első személyt és mikor többes másodikat, mégis a két alak egybeesése gátolja, hogy a többes második személyű rag

közvetlenül, kötőhangzó nélkül járuljon a mássalhangzó +*t* végű igékhez (vö. még 4. B) a pont).

B) A következőkben azt vizsgáljuk meg, milyen mássalhangzó-csoportok után lehet mindkét, tehát kötőhangzós és kötőhangzó nélküli többes második személy.

a) Általában mindkét változat képezhető, ha a tő végén mássalhangzó +*d* van. Pl.: *küldtök~küldötök, szágultok~száguldotok; csiklandtok~csiklandotok, fecskendtek~fecskendetek, mondtok~mondotok, örvendtek~örvendetek; hordtok~hordotok, kezdtek~kezdetek, küzdtek~küzdötök*. A többi ide tartozó ige viszont kivétel. Először is a *fürdik* említhető, minthogy a két mássalhangzóra végződő tövéből csak kötőhangzóval lehet vizsgált alakunkat létrehozni: *fürdötök*, általánosabb azonban a másik tövéből képzett *fürödtek* forma. Ugyancsak kötőhangzóval találjuk a következő igék második személyét: *áldotok, foldotok, oldotok, toldotok; kérdetek; esdetek, mosdotok*. A MMNyR. megadja az *oldtok* alakot is (I, 502), ez azonban holt alak, a kiejtésben nem él. A *d+t*-ből ugyanis hosszú *tt* lenne, viszont mássalhangzó után hosszú mássalhangzót nem ejtünk (vö. 4. A. f pont). A kötőhangzó nélküli változatok tehát a folyamatos beszédben így hangzanának: *áltok, foltok, oltok, toltok, kértek, estek, mostok*, mintahogy a *kültök, szágultok, montok* stb. szavakban sem mondunk *d*-t, vagy hosszú *tt*-t. Míg azonban ez utóbbiak nem esnek egybe a szó más alakjával, vagy más ige többes második személyű alakjával, addig az előző igéknél ilyen veszély fennáll. Egyesek más ige többes második személyű alakjai (*áll, tol, kér esik, mos*), az *oltok* pedig ugyanazon szónak egyes első személyű formája, a *foltok* pedig a *falt* főnév többes száma. Kétségtelen, hogy ezek a megértési nehézségek gátolják ezeknek a kötőhangzó nélküli alakoknak a meghonosodását.

b) Párhuzamos alakok képezhetők, ha a tő végén *ng* van. Pl.: *bolyongtok~bolyongotok, csellengtek~csellengetek, dühöngtök~dühöngötök, hőzöngtök~hözöngötök, jajongtok~jajongotok, lengtek~lengetek, rajongtok~rajjongotok, versengtek~versengetek, zsongtok~zsongotok* stb. A kötőhangzó nélküli változat a gyakoribb (vö. MMNyR. I, 314).

C) Az alábbiakban megvizsgáljuk, hogyan alakul a többes második személy hosszú mássalhangzó után.

Ha a tő végén *zz* van, szükséges a kötőhangzó: *izzotok. Izztok* már csak azért sincs, mert a kiejtésben *isztok* lenne. Ha *dd, gg* vagy *rr* van a tő végén mindkét variáns képezhető, ha egyáltalán használjuk az idetartozó igék többes második személyét (vö. 3. C.). Pl.: *feddtek~feddetek; aggtok~aggotok, csüggtök~csüggötök függtök~függötök; forrtok~forrotok*. Kivétel a *varr*, mert ennek csak kötőhangzó nélküli alakja él.

Az *ll* tövű igék itt sem viselkednek egyöntetűen. Az *ikes* tőigéknél kell kötőhangzó: *illetek, mállotok, pállotok, züllötök*. De így viselkednek azok a tőigék is, amelyeknek a tövében levő magánhangzó *a* vagy *e*: *hallotok, vallotok,*

kelletek. (A *halltok, kelltek* a kiejtésben: *haltok, keltek* — más igék többes második személye lenne.) Így viselkedik a *dall, kall, pall* ige is, amennyiben használjuk őket. A többi tőigének azonban mindkét variánsa él: *álltok~álltotok, hulltok~hulltotok, szálltok~szálltotok*. Az *-ll* képzős igéknek viszont inkább csak a kötőhangzó nélküli formájukkal találkozunk: *csekélyelltek, lövelltek, nagyolltok, rivalltok, sarkalltok, szökelltek* stb., de *barnálltotok*. A jelenséget itt is a képző eredeti rövid voltával magyarázhatjuk (vö. 3. C.).

D) Végül vessünk egy pillantást arra, hogyan viselkedik a többes második személyű igerag előtti kötőhangzó a hosszú magánhangzó +*t* végű igéknél. Általában mindkét alak megvan: *állítottok~álllítottok, borítottok~borítottok, hevítettok~hevítettek* stb.; *bocsáttok~bocsátotok, düttök~dűtötök, fűttök~fűtötök, hűttök~hűtötök, műttök~műtötök, szítottok~szítotok, táttok~tátotok, véttek~vételtek*. A *lát* és a *lót* igének csak kötőhangzó nélküli alakja van: *láttok, lóttok (-futtok)* (vö. 3. D).

5. A többes szám harmadik személyű *-nak/-nek* rag, a feltételes *-na/-ne* módjel és a főnévi igenév *-ni* képzője előtti kötőhangzó használatát együtt tárgyalhatjuk, mert mindhárom bizonyos esetekben kötőhangzóval járul a tőhöz, ez a kötőhangzó mindhárom előtt *-a/-e-*, és végül mindegyik *n* hanggal kezdődik. Tehát nagy a valószínűsége annak, hogy általában egyforma módon járulnak az itt tárgyalt igékhez.

A) Először azt mutatjuk be, milyen mássalhangzó-csoportok után szükséges feltétlenül kötőhangzó.

a) Szükséges a kötőhangzó, ha a tövégi mássalhangzó-kapcsolat végén *g* van, kivéve az *ng* végű igéket. Pl.: *rivalganak, rivalgana, rivalgani; uralganak, uralgana, uralgani*. A hangzóhiányos tőtípushoz tartozók inkább szótári tövükből képezik ezeket az alakjaikat: *sajognak, sajogna, sajogni; tisztelegnek, tisztelegne, tisztelegni* stb., viszont némelyik igének megvan a hangzóhiányos tőből képzett kötőhangzós változata is: *kóvályganak, kóválygana, kóválygani; rezgenek, rezgene, rezgeni; nyüzsgenek, nyüzsgene, nyüzsgeni*. Ilyenek még a *tévelyeg, ácsorog, csorog, dörög, dübörög, pezseg* igék is.

b) A mássalhangzó +*l* tövű tőigékhez szintén kötőhangzóval kapcsolódnak ezek a járulékok: *vedlenek, vedlene, vedleni; ihlenek, ihlene, ihleni; sinylenek, sinylene, sinyleni* stb. Az *ajánl*-nak mindkét változata megvan: *ajánlnak (ajánlnak), ajánlna (ajálna), ajánlni (ajálni)~ajánlanak, ajánlana, ajánlani*. A képzett ikes igék szintén kötőhangzóval alkotják ezeket az alakokat: *hámlanak, hámlana, hámlani; fénylenek, fénylene, fényleni* stb. Némely ikes igének azonban a másik tövéből is megformálhatók: *dögölnék, dögölné, dögölni*; ilyenek még a *fuldoklik, tündöklík, bomlik, omlík, romlik, büzlik* és az *oszlik*. A hangzóhiányos tőtípushoz tartozó iktelen *-l* képzős igék itt vizsgált alakjaikat általában szótári tövükből képezik: *vádolnak, vádolna, vádolni; vezényelnek, vezényelne, vezényelni* stb. Néhánynak azonban a hangzóhiányos tövéből is megformálhatók ezek az alakok: *csekélylenek, csekélylene, csekélyleni; káromlanak, káromlana,*

káromlani. Ilyenek még a *nyeldekkel, érdemel, ostromol, kicsinyell, vezényel* és a *nehezell*.

c) Nem hagyható el a kötőhangzó, ha a mássalhangzó +*r* végű igéknek a hangzóhiányos tövéből jönnek létre ezek az alakok: *sodranak, sodrana, sod-rani; ugranak, ugrana, ugrani; tipranak, tiprana, tiprani* stb., de csak *tepernek, teperne, teperni* él.

d) Szükséges a kötőhangzó a *tsz* mássalhangzó-kapcsolat után: *hallatszanak, hallatszana, hallatszani; játszanak, játszana, játszani; metszenek, metszene, metszeni* stb.

e) A többi mássalhangzó +*sz* végű (*gsz, ksz, lsz~llsz, psz*) tövekből csak a többes harmadik személyű alakot képezhetjük: *gazdagszanak, haragszanak, nyugszanak, vastagszanak; cselekszenek, fekszenek, gyanagszanak, alszanak; alapszanak* stb., de a *furagszanak, maragszanak, tanagszanak* és *emlékszenek* már nagyon is nyelvjárásiak. A feltételes mód és a főnévi igenév más tőből alakul: *gazdagodna, gazdagodni; nyugodna, nyugodni; emlékezne, emlékezni* stb.

f) A *z* végű mássalhangzó-csoportra végződő töveknél bonyolultabb a helyzet. Szükséges a kötőhangzó, ha a szótári tő végén két mássalhangzó van: *nemzenek, nemzene, nemzeni*, ilyen ige még a *vonz, edz, pedz*. Ugyancsak elkerülhetetlen a kötőhangzó használata az *ikes* igék egy részénél: *habzik (habzanak, habzana, habzani), bagzik, fogzik, magzik, pattogzik, hangzik, rögzik, fajzik, patakkzik, fogamzik, hullámmzik, érzik, ivarzik, párzik, porzik, sugárzik, viharzik*. Ezek közül némelyiknek látszólag másik változata is van, például: *haboznak, habozna, habozni; poroznak, porozna, porozni; sugároznak, sugározna, sugározni*. De a két tőváltozat között jelentéshasadás történt, ez utóbbiak más igének a megfelelő alakjai (*habozik, poroz, sugároz*). A többi *ikes* igének mindkét tövéből képezhetők ezek az alakok, kötőhangzó nyilván csak akkor kell, ha a két mássalhangzóra végződő tőből alkotjuk őket. Ilyen igék a következők: *lélegzik (lélegzenek~lélegeznek, lélegzene~lélegezne, lélegzeni~lélegezni), hólyagzik, virággzik, tajtékkzik, nyálzik, burjánzik, dohányzik, hiányzik, bogárzik, vérzik*. A *dz* végű *ikes* igékből általában kötőhangzó nélkül alakulnak: *csókolódnak, csókolódná, csókolódnai* stb. De némelyiknek mindkét alakja él: *fiadzanak—fiadznak, fiadzana~fiadzna, fiadzani~fiadzni*, ilyenek még: *bőrödzik, kéredzik, leledzik, nyáladzik, pelyhedzik*.

A hangzóhiányos tőtípushoz tartozó szótári alakjukban magánhangzó +*z*-re végződő igék inkább szótári tövéből alkotják ezeket az alakokat: *túloznak, túlozna, túlozni*, ilyen még a *koboz, végez, szegélyez, jellemez, ellenez, viszonz, ösztönöz, rögtönöz, irányoz, képez, őriz, szerez, toboroz* ige. Olyanok is vannak, amelyeknek a hangzóhiányos tövéből is létrejöhetnek ezek az alakok: *sebeznek ~sebeznek, sebezne~sebezene, sebezni~sebezni*, továbbá *céloz, cserez, hímez, jegyez, kínoz*. De egészen mást jelent a *szemzenek, szemzene, szemzeni*, mint a *szemeznek, szemezne, szemezni*. Itt tehát jelentéshasadás történt, egyébként a kötőhangzós formák régiesek és nyelvjárásiak.

B) Az alábbiakban megvizsgáljuk, milyen mássalhangzócsoportok után alakulhatnak egyaránt kötőhangzóval vagy kötőhangzó nélkül az itt tárgyalt igealakok.

a) A többes harmadik személyben mindkét alak használatos, ha a tő végén mássalhangzó +d van: *küldnek~küldenek*, *kezdnek~kezdenek*, *hordnak~hordanak* stb. A feltételes mód és a főnévi igenév kötőhangzó nélkül már fokozottabban nyelvjárási színezetű: *küldne (kűdne)~küldene*, *küldni (kűdni)~küldeni* stb. A MMNyR. szerint a mássalhangzó +d végű többől alkotott kötőhangzó nélküli alakok mindhárom esetben régies vagy nyelvjárási színezetűek (I, 314). Különösen szokatlannak tartjuk az *nd* és *sd* kapcsolatra végződő szavakból kötőhangzó nélkül született alakokat: *mondnak*, *mondna*, *mondni*; *mosdnak*, *mosdna*, *mosdni*. Éppen ezért a VégSz. csak a kötőhangzós alakot fogadja el ebben a típusban.

b) Párhuzamos alakok élnek, ha a tő végén *ng* van: *bongnak~bonganak*, *bongna~bongana*, *bongni~bongani*; *döngnek~döngenek*, *döngne~döngene*, *döngni~döngeni*; *lázongnak~lázonganak*, *lázongna~lázongana*, *lázongni~lázongani* stb. A főnévi igenév kötőhangzó nélkül itt is elég szokatlan.

c) Mindkét változat képezhető, ha a tővégi mássalhangzócsoport végén *t* van: *felejtnek~felejtének*, *felejtne~felejtene*, *felejtni~felejtteni*; *teremtnek~teremtének*, *teremtne~teremtene*, *teremtni~teremtteni*; *sikoltnak~sikoltanak*, *sikoltna~sikoltana*, *sikoltni~sikoltani* *kotyvasztnak~kotyvasztanak*, *kotyvasztna~kotyvasztana*, *kotyvasztni~kotyvasztani* stb. A MMNyR. a kötőhangzó nélküli alakokat régieseknek vagy nyelvjárásiaknak tartja (I, 314). A VégSz. nem jelöli az ingadozást, csak a kötőhangzós alakokat fogadja el.

d) Ugyancsak mindkét alakjuk él a mássalhangzó +z tövű igék egy részének (vö. 5. A. f pont).

C) Hogyan viselkednek végződéseink, ha a tő végén hosszú mássalhangzó van?

Az *izzik* igének kötőhangzóval jönnek létre ezek az alakjai: *izzanak*, *izzana*, *izzani*. A *dd*, *gg* és *rr* végűekből mind a két forma képezhető, pl.: *fornak~forranak*, *forrna~forrana*, *fornni~forrani* stb. De a *varr* igének csak *varrnak*, *varrna*, *varrni* alakjai léteznek.

Az *ll* végű tőigék egy részének ugyancsak párhuzamos alakjai vannak: *állnak~állanak*, *állna~állana*, *állni~állani*: *hullnak~hullanak* stb., *szállnak~szállanak* stb. De azokból az igékből, amelyeknek a tövében *a* vagy *e* magánhangzó van, csak kötőhangzóval módosulhatnak ezek az alakok: *hallanak*, *hallana*, *hallani*; *kellenek*, *kellene*, *kelleni* stb.; és ugyancsak kötőhangzóval jönnek létre az *ikes* tőigékből: *illenek*, *illene*, *illeni* stb.

A hangzóhiányos tövű *-ll* képzős igék nem kapnak kötőhangzót, ha szótári tövükből jönnek létre ezek az alakok: *csekélyellnek*, *csekélyellne*, *csekélyellni* stb. (vö. 5. A. b pont). A többi képzett igéből általában mindkét alak képezhető: *drágállanak~drágállnak*, *drágállana~drágállna*, *drágállani~drágállni*; *sárgál-*

lanak~sárgállnak, sárgállana~sárgállna, sárgállani~sárgállni stb. De a *sarkallanak, sarkallana, sarkallani* a *sarkallik* igéhez, a *sarkallnak* stb. pedig a *sarkall* igéhez tartoznak. Ugyancsak jelentéskülönbség van a *nagyollanak, nagyollana, nagyollani*, valamint a *nagyolnak, nagyolna, nagyolni* között. Megjegyezzük, hogy a kötőhangzós formák már régiesnek vagy nyelvjárásinak tűnnek, így némely igének inkább csak a kötőhangzó nélküli változatát használjuk: *lövell, restell, rivall*.

D) Általában mindkét változatuk él a hosszú magánhangzó + *t* végű igéknek: *borítanak~borítanak, borítana~borítana, borítani~borítani; bocsátanak~bocsátanak, bocsátana~bocsátana, bocsátani~bocsátani* stb. Kivétel a *lát* és a *lót* ige, ezeknek csak kötőhangzó nélküli változatuk van.

6. A második személyű tárgyra utaló ragunk a *-lak/-lek*, amely a „mássalhangzó-torlóadás elkerülésére esetleg *a~e* kötőhangzós” (MMNyR. I, 508). Az alábbiakban ennek a problémáit mutatjuk be.

A) Vizsgálódásainkból kirekeszthetjük az intranszitiv igéket. Így azt állapíthatjuk meg, hogy olyan eset nincs, amikor feltétlenül szükség lenne kötőhangzóra. Egyes mássalhangzócsoportok után, mint például a *gsz, ksz, lsz, psz* kellene ugyan magánhangzó a rag előtt, de az ilyen tövű igékből nem képezzük ezt az alakot (*haragszik, emlékszik* stb.) Tehát csak olyan igék vannak amelyeknek két mássalhangzóra végződő tövükből kötőhangzóval és a nélkül is létrehozható a második személyű tárgyra utaló igealak. Ezek a következők:

a) Ha a *tő* végén mássalhangzó + *d* van: *áldlak~áldalak, csiklandlak~csiklandalak, kérdlek~kérdlek* stb.

b) Ha a *tővégi* mássalhangzócsoport *g*-re végződik az ige intranszitiv. Egyik-másik *ng* végű szóból olykor mégis létrejön ez az alak: *zenglek~zengelek*.

c) A mássalhangzó + *sz* tövű igék ikések és intranszitivok. De van egy iktelen és tranzitiv is: *metsz*. Ebből — amennyiben élünk a második személyre utaló tárgyas formával —, képezhető mindkét változat: *metszlek (meclek)~metszelek*. Az ikések közül a *játszik* kivétel, tárgyas ige és olykor találkozhatunk ezzel az alakjával is: *játszлак~játszalak*.

d) A mássalhangzó + *t* végű igékből is megalkothatjuk mindkét formát: *rejtlek~rejtelek, fejejtlek~fejtelek, féltlek~féltelek, teremtlek~teremtelek, érintlek~érintelek, köszöntlek~köszöntelek, értlek~értelek, ijesztlek~ijesztetek* stb.

e) A *dz* végű *tőigéknek* is párhuzamos alakjaik vannak: *edzlek~edzelek*. A képzett igék azonban ikések és intranszitivok (*akarószik, borsószik* stb.)

f) A többi mássalhangzó + *z* tövű közül a *nemz* és a *vonz* igéknek mindkét formájuk él: *nemzlek~nemzelek, vonzлак~vonzalak*. Az idetartozó hangzóhiányos tövűek szótári alakjukból hozzák létre ezt a formát természetesen kötőhangzó nélkül: *sebezlek, célozлак, kínozлак* stb. De némelyiknek a hangzóhiányos tövéből is alakulhat, például: *jegyzelek*. Az ebbe a csoportba tartozó ikés igék intranszitivok.

g) Megjegyezzük, hogy a hangzóhiányos tövükben mássalhangzó + *l*, valamint mássalhangzó + *r* végű igék ezt az alakot szótári tövükből formálják: *töröllek, nehezellek, varázsollak* stb.; *sodorlak, ugorlak, gyötörlek* stb. A nyelvjárásokban azonban a mássalhangzó + *r* végű tövből is létrejöhet: *ugralak* stb.

B) Hogyan keletkezik ez az igealak a hosszú mássalhangzóra végződő tövekből. Csupán három idetartozó tőigéből képezhetjük ezt a formát: *fedd, hall, vall*. A többiek vagy intranszitivok, vagy nem használatosak ebben az alakban. A *fedd* igének mindkét változata megvan: (*meg*) *feddlek~feddelek*, a *hall* és a *vall* igének viszont csak kötőhangzó nélküli változata lehetséges: *hallak, vallak*. A tranzitív -*ll* képzős igékből szintén csak kötőhangzó nélkül módosulhat ez az alak: *drágállak, sokallak, rühellek* stb.

C) Arra is vessünk egy pillantást, hogyan viselkedik ragunk a hosszú magánhangzó + *t* végű igéknél. Ha használjuk az igének ezt az alakját, akkor mindkét variánst képezhetjük: *borítlak~borítalak; bocsátlak~bocsátalak* stb., csupán egy kivétel van, a *lát (látlak)*, minthogy a *lót* ige intranszitiv.

7. A MMNyR. rámutat, hogy néhány más igéhez is úgy járulhatnak az itt tárgyalt végződések, mint a két vagy hosszú mássalhangzó, valamint hosszú magánhangzó + *t* végűekhez. Nyelvtanunk a *nyílik* és a *szól* igéket hozza példának (I, 314). Valóban a *szól* kaphat kötőhangzót ezek előtt a végződések előtt: *szólsz~szólasz, szóltok~szólotok, szólnak~szólanak, szólna~szólana, szólni~szólani*. Előfordulhat a második személyű tárgyra utaló alakja is, ez azonban csak kötőhangzó nélkül: (*meg*)*szóllak*. A *nyílik* ritkábban mondható kötőhangzóval, talán a *nyílotok, nyílanak, nyílana* még használatos. Az előző fejezetekben láttuk, hogy a hosszú *ll* után igen változatos e ragoknak az alakja, sokszor már a tőigékben sincs kötőhangzó, viszont olyan -*ll* képzős igék is vannak, amelyekben él a kötőhangzós változat, annak ellenére, hogy a hosszú *ll* nyúlás eredménye. És ha figyelembe vesszük még azt is, hogy hosszú magánhangzó után levő hosszú mássalhangzó a szó végén gyakran megrövidül, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a *szól* úgy viselkedik mint az *áll* ige. Sok ember kiejtésében pedig magánhangzó közti helyzetben a *szól l* hangja is geminálódik. Vagyis a tő végén levő írott rövid *l* és hosszú *ll* a kiejtésben igen sok esetben azonos időtartamú.

Vizsgáljuk meg tehát az összes hosszú magánhangzó + *l* tövű igét, hogyan járulnak hozzájuk az itt tárgyalt végződések. Az egytagúak tartoznak ide: *dől, dúl, fül, gyúl, hül, nyúl, szól; fülük, gyűlük, múlúk, nyílik, nyúlik, válik*. Ezek közül talán a *válik* az, amelynek — érthető módon — a legtöbb alakja fordul elő még kötőhangzóval: *válotok, válanak, válana*. A többi igének csak a többes második személyben használható a kötőhangzós változata, de ezek is régies vagy nyelvjárási színezetűek: *dőlötök, fülötök, fületok, gyűlötök, múlotok, nyúlotok, gyúlotok*. Nyilvánvaló azonban, hogy a nyelvjárásokban a többi rag is járulhat még kötőhangzóval. A *dúl* és a *hül* igéket azonban már nemigen mondjuk kötőhangzóval. A fenti adatok tehát azt mutatják, hogy a hosszú *ll* végűek hatá-

sára, a hosszú magánhangzó +*l* végű igék is tovább őrzik egyes esetekben a kötőhangzós változatokat.

8. Végül utalnunk kell arra, hogy JÁNOSKA SÁNDOR a VégSz. kézírata alapján kidolgozta a magyar ige automatikus toldalékolásának egy modelljét (NytudÉrt. 58. sz., 464—8). Jelen dolgozatunk értelmében ezt a modellt néhány ponton módosítani kell. Megemlítjük továbbá, hogy ezen dolgozat eredményeinek egy részét a VégSz. nyomtatott kiadásában már hasznosítottuk.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az itt tárgyalt végződéses előtti kötőhangzó megléte vagy hiánya a mai magyar nyelv egyik bonyolult problémája. Egyes típusokban szinte igék szerint változik a használat módja még a köznyelvben is. Nem lenne érdektelen ezt a kérdést megvizsgálni egyes írók nyelvében és az egyes nyelvjárásokban. Nyilvánvaló, hogy a nyelvjárások még érdekesebb, változatosabb képet mutatnak az itt bemutatottnál.

JAKAB LÁSZLÓ

L'emploi des terminaisons verbales variables

Dans le système verbal du hongrois, il y a des terminaisons variables dont la variabilité repose sur l'existence ou l'absence d'une voyelle de liaison. Ces terminaisons sont les suivantes: *-sz* de la 2e personne du singulier dans la conjugaison subjective, *-tok/-tek/-tök* de la 2e personne du pluriel, *-nak/-nek* de la 3e personne du pluriel; *-lak/-lek* renvoyant à un objet de 2e personne; les suffixes *-na/-ne* du conditionnel, à quoi on peut ajouter encore le suffixe *-ni* de l'infinitif. Ces terminaisons s'ajoutent, en général, directement à la racine de la 3e personne sing. du présent, parfois par l'intermédiaire d'une voyelle de liaison. Certains verbes présentent à la fois une variante avec voyelle de liaison et une autre sans voyelle de liaison. L'auteur se propose précisément d'établir quels sont les cas où le recours à une voyelle de liaison est indispensable et ceux où subsistent les deux variantes. A cette fin, il a dépouillé tous les verbes simples et dérivés qui figurent dans le Dictionnaire de la Langue Hongroise.

A partir du Dictionnaire inverse du hongrois, l'auteur a d'abord recueilli les verbes dont la racine se termine par deux consonnes, par une consonne géminée ou par une voyelle longue suivie de *t*. Puis, il a établi comment les terminaisons ci-dessus mentionnées s'ajoutent aux différents types. Cette question est l'une des plus complexes du hongrois actuel, puisque l'emploi de la voyelle de liaison n'a rien de fixe. Souvent, à l'intérieur du même type, les verbes se différencient de ce point de vue. L'auteur fait ressortir enfin le fait que certaines des terminaisons étudiées peuvent s'ajouter, par l'intermédiaire d'une voyelle de liaison, non seulement aux verbes qui se terminent par deux consonnes, par une consonne géminée ou par une voyelle longue suivie d'un *t*, mais même aux verbes dont la racine se termine par une voyelle longue suivie de *l*.

L. JAKAB